

قصه‌ی منظوم و جایگاه آن در ادبیات کودک

سیده ربابه میرغیائی

نام کتاب: قصه‌ی منظوم

نویسنده: ندا اسپید

ناشر: ترفند

نوبت چاپ: چاپ اول ۱۳۸۹

شمار صفحات: ۲۰۸ صفحه

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۲۷۰۰ تومان

پرتال جامع علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

مردم تند و بد می‌خوانند و پیش از آن که بفهمند داوری می‌کنند. پس از اول شروع می‌کنیم. این کار هیچ کس را خوش نمی‌آید. اما چاره چیست؟ باید باز هم به توضیح واضحات پرداخت. حال که منتقدان آراء مرا به حکم ادبیات محکوم می‌کنند بی آن که بگویند که مقصودشان از ادبیات چیست، بهترین جوابی که می‌توانم به آن‌ها بدهم این است که هنر نوشتن را بدون پیش‌داوری بررسی کنم: نوشتن چیست؟ نوشتن برای چیست؟ نوشتن برای چیست؟

ژان بل سارتر

قبل‌تر اگر منظومه‌های کودکانه را بررسی می‌کردید، تنها یک‌سری مقاله‌های انگشت‌شمار و پراکنده دست‌تان را می‌گرفت با کم‌ترین فایده. امروز مژده بدهم که «انتشارات ترفند» اثری را در این زمینه منتشر کرده است؛ کتاب «قصه‌ی منظوم و جایگاه آن در ادبیات کودک» نوشته‌ی «ندا اسپید». کتابی مشتمل بر سه فصل که رسالتی ندارد مگر بررسی این که نوشتن چیست؟ نوشتن برای چیست؟ نوشتن برای چیست؟

در فصل اول از این کتاب درباره‌ی کلیات و مفاهیم مرتبط با ادبیات کودکان می‌خوانیم. نویسنده پس از ارائه‌ی تعریف‌های گوناگون درباره‌ی ادبیات، از دو اصل نام می‌برد که ادبیات بر آن‌ها استوار است؛ اصالت موضوع و تناسب قالب با محتوا. اسپید می‌نویسد که اصالت موضوع یعنی بکر بودن مطلب یا لااقل داشتن دیدی تازه نسبت به موضوعی کهنه. تناسب قالب با محتوا هم یعنی هم‌آهنگ بودن محتوا با سبک نگارش و موضوع. سپس، نتیجه می‌گیرد که هرگاه اثری فاقد یکی از این دو اصل باشد دیگر نمی‌توان آن را اثر ادبی نامید. در ادامه، نویسنده اصل دیگری را درباره‌ی ادبیات کودک علم می‌کند و می‌نویسد «در مورد ادبیات کودکان، اصل دیگری به اصول فوق افزوده می‌شود و آن، این که ادبیات کودک، خاص کودکان به وجود می‌آید و چون خوانندگان این آثار در سنین رشد فکری و عاطفی بسر می‌برند، خالق اثر وظیفه دارد با پیام خود به رشد همه‌جانبه‌ی شخصیت کودکان و نوجوانان کمک کند.» (ص ۱۳) و توضیح می‌دهد که تجربه‌ی کودکان از لحاظ نوع، وسعت و میزان محدود است. علاوه‌براین، گنجینه‌ی واژگان آن‌ها غنی نیست و نمی‌توانند از نظر فکری مدت زیادی در امری مثل خواندن داستان دقت کنند و یا رویدادهای مختلف در یک زمان را درک کنند. بنابراین، ویژگی‌های فکری و زبانی باعث بروز تفاوت در ادبیات بزرگ‌سال و کودک می‌شود.

نویسنده در فصل دوم «انواع ادبیات کودکان» را در سه دسته‌ی کلی داستان، نوشته‌های غیرداستانی و شعر معرفی می‌کند. با توجه به موضوع اصلی کتاب یعنی منظومه‌ها، تأکید نویسنده بیش‌تر بر شعر است. اسپید انواع شعر کودک از لالایی‌ها و اشعار مهمل تا سرودهای ملی و شعرهای علمی را بررسی می‌کند و سپس، درباره‌ی ویژگی‌ها و محدودیت‌های شعر کودک صحبت می‌کند و درباره‌ی «وزن و موسیقی و محدودیت‌های آن» می‌نویسد: «وزن‌های ضربی، کوتاه و شاد یا روح و روان کودک سازگاری بیش‌تری دارند و هر چه شعر به لحاظ آهنگ و موسیقی شادتر باشد، در میان کودکان پسندیده‌تر است. هم‌چنین شعر کودک باید ساده و روان و به دور از سکنه‌های وزنی باشد تا کودک بتواند ارتباط بهتری با آن برقرار سازد» (ص ۵۴). نویسنده تأکید می‌کند که در انتخاب موضوع شعر باید به ویژگی‌های روانی و توانایی‌های ذهنی کودکان توجه داشت و شاعر باید واژگان متناسب با سطح درک و فهم و آگاهی کودک را انتخاب کند. رعایت ایجاز در شعر کودک، محدودیت تصویر و داستان‌گویی در شعر کودک از دیگر ویژگی‌هایی است که در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد. حسن ختام این فصل توضیح کوتاهی است درباره‌ی موضوع اصلی کتاب یعنی سروده‌های داستانی که در فصل سوم با نام «منظومه‌ها» بسط می‌یابد.

«قصه‌ی منظوم، شکل ادبی است که در آن شعر و قصه در تلفیق با هم همراه با هدف‌های آموزشی، تربیتی و سرگرمی از صافی یک زبان هنرمندانه می‌گذرد و ویژگی‌های شعر و قصه را یک‌جا دارد» (ص ۷۱). به بیان دیگر، منظومه پیوند میان ادبیات شعری و ادبیات داستانی است. نویسنده پس از تعریف، سیر تحول و تطور منظومه‌ها را از گونه‌های موزون ادبی در دوران ساسانی تا جدایی ادبیات عامیانه از ادبیات رسمی بررسی می‌کند؛ از موش و گربه‌ی زاکانی تا دخترای ننه دریای شاملو. باقی کتاب ارائه‌ی نتایج پژوهش نویسنده است درباره‌ی ویژگی‌های ادبی، زبانی و فکری منظومه‌ها که پس از بررسی هشتاد سروده‌ی داستانی فارسی به دست آمده است.

در بخش ویژگی‌های ادبی منظومه‌ها می‌خوانیم که مهم‌ترین دلیل جذابیت و شیرینی منظومه‌ها برای مخاطب بار

داستانی آن‌هاست. علاوه بر داستان، عنصر موسیقی نیز تعیین‌کننده است. نویسنده در این بخش به موسیقی و انواع آن در منظومه‌ها می‌پردازد و از چهار نوع موسیقی نام می‌برد؛ موسیقی بیرونی، موسیقی کناری، موسیقی درونی و موسیقی معنوی. او توضیح می‌دهد که منظور از موسیقی بیرونی وزن شعر است و در داستان‌های منظوم عنصر موسیقی بسیار اهمیت دارد. چرا؟ برای این‌که منظومه‌ها طولانی هستند و بهره‌گیری صحیح از موسیقی باعث می‌شود کودک خسته نشود. بررسی اسپید نشان می‌دهد که رمل، هزج، رجز و زحافات آن‌ها پرکاربردترین بحر در منظومه‌ها هستند. به عقیده‌ی وی «وزن مناسب و شاد باعث افزایش رغبت برای خواندن و حفظ کردن می‌شود.» در ادامه، نویسنده توضیح می‌دهد که منظور از موسیقی کناری استفاده از قافیه و ردیف است. اسپید می‌نویسد: قافیه اساس شعر کودک قافیه است و فقدان آن در شعر خلاء بزرگی خواهد بود. به عقیده‌ی وی مثنوی‌ها بهترین نوع قافیه در شعر کودک را دارند و از منظومه‌ی «خروس زری، پیرهن زری» به عنوان نمونه‌ای موفق در قالب مثنوی یاد می‌کند که وزن مناسبی دارد و شاعر از قافیه‌های غنی و ردیف‌های فراوان استفاده کرده است. نویسنده از تکرار حروف و واژه‌ها هم به‌عنوان مصادیق موسیقی درونی نام می‌برد و می‌نویسد: کاربرد آرایه‌های تضاد و مراعات‌نظیر و... شعر را از نظر موسیقی معنوی غنی می‌سازد.

«صور خیال» یکی دیگر از ویژگی‌های ادبی منظومه‌ها است که این تحقیق نشان می‌دهد در شعرهای کودک بیش‌تر به شکل تشبیه و استعاره و تشخیص استفاده می‌شود.

نویسنده در بخش دیگری از کتاب، یافته‌های پژوهش خود درباره‌ی قالب‌های شعری منظومه‌ها را ارائه کرده و نوشته است که مثنوی جزو قالب‌های پرکاربرد در شعر کودک است. چرا؟ چون در مثنوی قافیه در هر مصراع تکرار می‌شود و این امکان موسیقی شعر را افزایش می‌دهد. ضمن این‌که ساختار روایی منظومه باعث می‌شود استفاده از این قالب بیش‌تر شود. چهارپاره، قالب نیمایی و بحر طویل‌واره از دیگر قالب‌هایی هستند که در شعر کودک بسیار کاربرد دارند.

اسپید به دلیل تلفیق عناصر شعر و داستان در منظومه‌ها، از شخصیت‌پردازی هم به‌عنوان ویژگی خاص این نوع سروده نام می‌برد با این تفاوت که در منظومه، شخصیت صرفاً ابزاری برای انتقال پیام است.

ویژگی‌های زبانی منظومه‌ها عنوان بخش بعدی کتاب است. به عقیده‌ی اسپید، شاعر کودک زمانی در کارش موفق خواهد بود که علاوه بر شناخت کودکان و جهان کودکان، دایره‌ی واژگانی و محدوده‌ی درک ذهنی گروه سنی مخاطب خود را بشناسد. وی در این بخش منظومه‌های کودکان را از نظر سادگی زبان، تنوع و تازگی واژه‌ها، تخفیف واژگان، بهره‌گیری از زبان عامیانه، ساختار نحوی جملات، نحوه‌ی آغاز و فرجام منظومه‌ها بررسی می‌کند و در بخش پایانی کتاب درباره‌ی ویژگی‌های فکری منظومه‌ها سخن می‌گوید. منظور از ویژگی‌های فکری مضمون اشعار است که و عواطف و احساسات را تحت‌تأثیر قرار می‌دهند. نویسنده معتقد است که «عکس‌العمل عاطفی کودک نسبت به یک شعر با میزان کشش او به سمت محتوای آن شعر، ارتباط مستقیم دارد.» نویسنده در این بخش به تقسیم‌بندی موضوعی درون‌مایه منظومه‌ها می‌پردازد.

کتاب «قصه‌ی منظوم و جایگاه آن در ادبیات کودک» در شمارگان ۱۵۰۰ نسخه با مقدمه‌ی دکتر قدمعلی سرامی توسط انتشارات ترفند به بازار کتاب عرضه شده است.

